

Geachte aanwezigen

Ik ben erg blij dat gemeente Tilburg het héle koloniale en postkoloniale verleden onder ogen wil zien. De excuses voor het slavernijverleden van de koning, premier en andere autoriteiten zijn natuurlijk belangrijk, maar de ontmenselijking en het geweld van de slavenhandel en slavernij zijn een verschrikkelijk onderdeel van een groter fenomeen. En de afschaffing van de slavernij was zeker niet het einde van het kolonialisme.

Militaire verovering en bezetting, economische exploitatie van de zogenaamde wingewesten, uitbuiting van mensen door slavernij en dwangarbeid, racisme, en het verwerven van internationaal prestige zijn kenmerken van kolonialisme. In een latere fase kwam daar de vermeende plicht tot het brengen van Europese beschaving bij, gekoppeld aan een missie- of zendingsdrang. Vandaar de titel *Westers beschavingsoffensief*, die ook de in deze context veel gebruikte militaire terminologie weergeeft.

De koloniale geschiedenis van Tilburg, deel van de generaliteitslanden, is tot de 19^e eeuw niet te vergelijken met steden in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden zoals Amsterdam of Rotterdam. De Brabantse geschiedenis is politiek, staatkundig en sociaaleconomisch heel anders.

Uit de 17e eeuw zijn er tot dusver geen directe betrekkingen tussen Tilburg en Tilburgers met de koloniën teruggevonden. In de 18e eeuw zijn er wel een aantal voorbeelden van particuliere koloniale connecties.

In de 19e eeuw veranderde er veel. Koning Willem I zette een nieuwe economische én koloniale koers in. De koning-koopman speelde een vooraanstaande rol in het aanjagen van de Nederlandse economie en de pogingen om de winstgevendheid van

de koloniën te vergroten. Uit de koloniën moesten de grondstoffen komen voor handel en verwerking in Nederland. Ook richtte Willem I de Nederlandsche Handel-Maatschappij op. Deze NHM was een koppeling van zakelijk kapitaal en koloniale belangen onder koninklijke leiding. In de koloniën richtte de NHM zich vooral op Nederlands-Indië. Het kreeg een internationaal monopolie op de verkoop van winstgevende producten zoals suiker, koffie en de verfstof indigo.

Cruciaal voor het functioneren van de NHM was het zogeheten cultuurstelsel (1830-1870). De term klinkt onschuldig, maar het cultuurstelsel was allesbehalve onschuldig. In dit exploitatiesysteem moest elke Javaanse boer in theorie een vijfde van zijn grond gebruiken om exportgewassen te verbouwen. Die moesten dan tegen lage prijzen aan de NHM worden verkocht. De NHM veilde of verkocht deze zogenoemde koloniale waren in Europa. Het cultuurstelsel was de kern van het NHM monopolie op de verkoop van deze producten. De bedenkers van het systeem gingen er van uit dat er in de Javaanse samenleving weinig zou veranderen.

Het pakte heel anders uit. Het beroep op menskracht was veel groter dan voorzien. Liefst 70 procent van de bevolking werd gedwongen om arbeid te leveren voor het aanleggen van wegen en havens, in indigo- en suikerfabrieken en voor het vervoeren van handelswaar. Het stelsel leidde tot armoede, hongersnoden en een oplopend sterftecijfer. In Nederlandse regeringskringen was aanvankelijk weinig oog voor de ellende op Java. De bedenker van het cultuurstelsel, Johannes van den Bosch, verkondigde trots dat de arbeiders in de Javaanse suikerindustrie viermaal goedkoper waren dan de slaafgemaakten in het Caraïbisch gebied.

Rond 1850 was een derde van de inkomsten van de Nederlandse staat afkomstig uit Java. Op het hoogtepunt van deze zogenoemde batig-slot politiek kwam zelfs de helft van de Nederlandse inkomsten uit Java. Die werden gebruikt om de economie in Nederland aan te jagen. De aanleg van spoorwegen is een aansprekend voorbeeld.

Maar invloedrijke politici waren ook kritisch over deze ontwikkeling. In de woorden van minister van Koloniën De Waal: 'wij hebben den Javaan last op last opgelegd, waarvoor, als men ons vraagt, wij geen andere beweegreden weten op te geven, dan dat wij hier gaarne spoorwegen willen hebben zonder daarvoor te betalen'.

Bovendien werden de winsten gemaakt op Java gebruikt om de slaveneigenaren in Suriname en op de 6 eilanden te compenseren bij de afschaffing van de slavernij in 1863.

Ook Tilburg profiteerde van het nieuwe koloniale beleid door de handel in koloniale producten, de aanleg van spoorwegen en de ontwikkeling van de textielindustrie. De Nederlandse koloniën waren een belangrijke afzetmarkt voor deze industrie. De grootste markt voor Tilburgse fabrikanten in de 19e eeuw was de vervaardiging van wollen stoffen voor uniformen. De NHM speelde zeker in de eerste jaren een rol bij het bestellen van uniformstoffen voor het koloniale leger. De kleurstof indigo was belangrijk bij het vervaardigen van die stoffen. Vanwege de grote vraag naar de kleurstof vormde het met suiker en koffie de hoofdproducten van het cultuurstelsel. Vaak moest de rijstteelt plaats moest maken voor deze gewassen. De productie en de arbeidsintensieve en vervuilende verwerking van indigo leidden tot hongersnood en ziektes onder de Javaanse bevolking. In 1835 meldde een inspecteur na zijn bezoek aan drie indigofabrieken dat al enkele duizenden Javanen door hongersnood waren gestorven. De NHM en makelaars in kleurstoffen verkochten de Javaanse indigo aan de Tilburgse industrie.

Legers en uniformen spelen een grote rol in het uitoefenen van koloniaal gezag. Uniformen zijn ontworpen om gezag, maar ook herkenbaarheid, orde en discipline uit te stralen. Het dragen van een uniform was niet beperkt tot militairen. Ook koloniale ambtenaren droegen uniforme kleding die gezag en hiërarchie uitstraalden. Met andere woorden, het uniform was een visueel symbool van koloniale overheersing. De Tilburgse textielindustrie had dus minstens twee koloniale

connecties: de herkomst van indigo en de afzet van uniformen aan de koloniale legers.

Naast deze economische en militaire aspecten van het kolonialisme was er ook een cultureel-religieuze kant. Deze vorm van kolonialisme was gebaseerd op de overtuiging tot het moeten brengen van 'beschaving'. Cultureel en religieus kolonialisme waren een ándere manier om de koloniale orde te vestigen of te handhaven. Ook de hieraan gekoppelde missie- en zendingsdrang was onderdeel van dit kolonialisme.

Nederland wilde de 'onwetendheid' en 'onbeschaafdheid' onder de koloniale bevolking bestrijden. Via het onderwijs konden Europese waarden en normen worden overgedragen. In de praktijk betekende beschaving 'hollandisering'. De Christelijke kerken hadden als belangrijkste doel de bekering en daarmee de beschaving van de koloniale bevolking. Volgens de negentiende-eeuwse Nederlandse bisschop Niewindt van Curaçao was er zonder godsdienst geen beschaving onder de lagere sociale klassen mogelijk.

Onderwijs, bekering en beschaving waren een drie-eenheid en een veiligheidsklep tegen mogelijke onrust en verzet en een manier om de niet-witte bevolking te controleren. Tegelijkertijd waren tegenspreken en openlijk of zwijgend tegenwerken, en dus verzet door de gekoloniseerde bevolking, een onlosmakelijk deel van het kolonialisme.

Dit cultureel-religieus kolonialisme is een complexe geschiedenis die vele lagen kent. Het verschilde per periode en per gebied. En niet alle missionarissen, zusters en zendelingen steunden het kolonialisme of bekeken de koloniën en hun inwoners door een eurocentrische bril. Ook waren niet álle Europeanen ongeïnteresseerd in of vervuld van minachting voor de culturen, godsdiensten en talen van de

onderworpen volken. Hun activiteiten, zoals het maken van woordenboeken of lesboekjes, vonden echter wel plaats in de context van het kolonialisme.

De koloniën richtten zich in alles op Nederland. Kinderen leerden de wereld via Nederland kennen. Zeker in de eerste fase van onderwijs aan zogenoemde landskinderen werd de eigen geschiedenis als onbeduidend of niet relevant afgedaan, of zelfs helemaal genegeerd. Zoals Anton de Kom beschrijft in *Wij slaven van Suriname*:

‘Wanneer wij, [...] les in de Vaderlandsche Geschiedenis kregen, dan was dat natuurlijk de geschiedenis der blanke krijgslieden. Voor de klas stonden de eerwaarde Tilburgsche broeders en onderwezen ons in de heldendaden van Piet Hein en de Ruiters, van Tromp en de Evertsen en Banckert. Wij, zwarte kinderen op de achterste banken (de voorste waren bestemd voor zoons en dochters van Europeanen) martelden onze hoofden om er de jaartallen van Hollandsche, Beiersche en Bourgondische Gravenhuizen in te pompen.’

De Nederlandse geschiedenis was de maatstaf. En dat gold ook voor aardrijkskunde, biologie, muziek enzovoorts. Veel van de geïnterviewde Tilburgers vertellen dat ze alles wisten van Nederland en weinig tot niets over hun eigen land.

Toch is ook hier een nuance op zijn plaats, want hoewel de eurocentrische blik het onderwijs in de koloniën domineerde, waren het ook enkele eigenzinnige fraters die het belang inzagen dat scholieren de geschiedenis, aardrijkskunde, cultuur en flora en fauna van hun eigen (ei)land leerden kennen.

Tilburg speelde een belangrijke rol in dit kolonialisme vanwege het aantal congregaties dat in de stad was gevestigd. En sommigen hadden Tilburg in hun naam zoals de Fraters van Tilburg. De Tilburger Antoon de Beer zou de Fraters meer dan 50 jaar leiden. Onder De Beers leiding groeide het groepje van zeven fraters

schoksgewijs uit tot meer dan 500 man. Het was De Beer die zijn geboortestad tot een kloosterstad maakte, niet alleen vanwege de groeiende fratergemeenschap maar ook door onderdak te bieden aan verschillende internationale religieuze gemeenschappen, zoals de Franse congregatie van de Missionarissen van het Heilig Hart (hier bekend als de Rooi Harten). Tilburg werd bekend als het 'Rome van Nederland'. In 1886 zegende overste De Beer de drie fraters die de missie op Curaçao begonnen, dat is 23 jaar na de afschaffing van de slavernij. Vele jaren later, in 1952 arriveerde frater Wilbertus Rietman op Curaçao en kwam in aanraking met iets vertrouwds: 'Ik hoorde op die 1e vrijdag de kinderen zingen met een Tilburgs accent.'

Van alle Nederlandse koloniën was de invloed van de Fraters waarschijnlijk het grootst op Curaçao. Hier was de concentratie van religieuzen het hoogst van alle Nederlandse missiegebieden. Naast de Fraters waren ook andere congregaties actief. Net als in Nederland richtten zij scholen, zieken- en weeshuizen, padvindergroepen, voetbalclubs en fanfares op.

De missie richtte zich vooral op kinderen en jongeren, want 'wie de jeugd heeft, heeft de toekomst'. Het was dan ook van religieus én koloniaal belang dat de jeugd permanent onder de hoede van de missionarissen, of zendelingen, stond; niet alleen op school of in de kerk, maar ook tijdens werk en vrije tijd.

Ter illustratie de diploma-uitreiking van het St Thomascollege in Willemstad zoals beschreven door de onderwijzer en schrijver Jules de Palm, 'Frater Franciscus wreef zich vergenoegd in de handen en eiste onze aandacht op. Hij was benaderd door de Shell en nog een paar firma's en niet te vergeten door – hij hief een vinger op en sperde zijn ogen open— de gouvernementssecretaris zelf. Men had hem gevraagd te wijzen op vacatures die men bij voorkeur door oud-leerlingen van het Sint Thomas College vervuld wilde zien. Om te voorkomen dat we allemaal naar dezelfde

instelling zouden gaan, was hij zo verstandig geweest om zelf te beslissen wie waar naar toe ging. Lachend wuifde hij onze protesten weg en drukte ons aanbevelingsbrieven in de hand. Ik zag dat voor mij beslist was dat ik naar de Hollandsche Bank Unie zou gaan terwijl ik wist dat mijn moeder de voorkeur gaf aan Curaçao Trading Company die bekend stond om een hoog aanvangssalaris.' De fraters hadden dus een dikke vinger in de pap, ook wat de maatschappelijke loopbaan van de leerlingen betrof.

In de Indonesische archipel was de invloed van de missie aanzienlijk minder groot. De enorme omvang van het eilandenrijk waar in 1900 ongeveer 35 miljoen mensen woonden die meer dan 150 verschillende talen spraken, maakte de missie geografisch, organisatorisch en cultureel tot een ingewikkelde opdracht. Ook het feit dat de islam de dominante godsdienst is, maakte de missie in Azië anders dan in de Caraïben. De archipel was de belangrijkste bestemming voor missionarissen van Nederlandse congregaties. Maar gezien de omvang van de kolonie zeggen getallen als 2000 missionarissen tussen 1900 en 1940 niet alles over de invloed van de missie.

Die invloed was heel geconcentreerd en richtte zich niet op de lokale bevolking maar op Nederlandse en Chinese kinderen. De geschiedschrijver van de Fraters schreef over Padang op het eiland Sumatra: 'Aan het grote Michielsplein [...], ligt het witte, imponerende Fraterhuis, rechts geflankeerd door de Europese school, links door de beide Hollands Chinese Scholen.'

Kortom, de religieuze, pedagogische, culturele en sociale activiteiten van de missionarissen, zusters en zendelingen waren een belangrijk onderdeel van het Nederlandse koloniale systeem. Zij bouwden instellingen die bijdroegen aan de koloniale wereld in de negentiende en twintigste eeuw. Hun vele instellingen en organisaties hadden niet alleen een enorme invloed op de levens van individuen, maar op de koloniale samenleving als geheel.

De missie richtte zich op de jeugd, maar dat gebeurde 'thuis' in Tilburg ook. De missie was een dure onderneming die grotendeels door Nederlandse katholieken werd gefinancierd. Brieven, artikelen en berichten van en over missionarissen dienden niet alleen ter informatie, maar waren ook gericht op wat wij nu fundraising zouden noemen. En de propaganda was ook op kinderen gericht. De kinderen van nu zouden de missionarissen of donateurs van later zijn. Sinds het midden van de negentiende eeuw werd er ook op institutionele basis fondsen geworven. In Frankrijk werd het Genootschap van de H. Kindsheid opgericht. Katholieke kinderen konden lid worden en moesten naast dagelijks bidden ook een halve stuiver per maand afdragen voor gestichten en scholen voor 'heidenkinderen' in de koloniën. In Tilburg werd enkele jaren later de eerste Nederlandse afdeling opgericht. Vanuit Tilburg verspreidde de organisatie zich verder.

Het doel was tweeledig: het inzamelen van geld en het opwekken van de missieroeping. Het voornaamste propagandamiddel was het tijdschrift de *Annalen (van het genootschap) der H. Kindsheid*. Uit de financiële verslagen van de Kindsheid blijkt de verwevenheid van Tilburg met de missie: in de jaren rond de eeuwwisseling schonk Tilburg het meeste geld aan de missie, bijvoorbeeld het dubbele van Maastricht en driemaal zoveel als Den Bosch.

De meest in het oog springende activiteit was het organiseren van de Kindheidsfeesten en Kindheidsoptochten. Dat waren jaarlijkse optochten die tot de Tweede Wereldoorlog werden gehouden: de kinderen liepen verkleed als missiezuster, missionaris of te bekeren koloniale inwoners in stereotiepe kleding door de stad.

Deze foto is een andere illustratie van dit fenomeen: een deel van het lange stuk in de krant : 'De Piushaven op zaterdag 1 juli 1950. Door een actie, gestart door de

missieclub van het St. Odulphuslyceum kon een motorboot worden aangeschaft voor pater Meuwese, missionaris in Nieuw Guinea. De overhandiging van de boot, genaamd St. Odulphus-Tilburg, ging met veel plechtigheid gepaard. De nieuwe motorboot voer de Piushaven in, omringd door prauwen, bemand door “vreselijke wilden”: leden van de Tilburgse kanovereniging.’

Op scholen vertelden de broeders en zusters over de missie en er hingen afbeeldingen van missiegebieden. Er waren schoolclubs, naaiclubs en er werden bijdrages geleverd door het ophalen van oud papier en het verzamelen van zilverpapier, en via missiebusjes die op veel toonbanken stonden. Populair was ook de verkoop van missieplaatjes, -boekjes of -kalenders.

In 1917 werd de Eerste Tilburgse Missiedag georganiseerd om belangstelling te wekken voor het missiewerk. Trots riep het organiserende comité Tilburg uit tot ‘grootste stad van ons Vaderland!’, want er was waarschijnlijk geen stad in Nederland met meer missionarissen dan Tilburg. De toon was militaristisch: de ‘veroveringsoorlog van de Katholieke Kerk tegen ongeloof en heidendom’. De missiedag diende tot het mobiliseren van ‘het grote volksleger van vaderlandse hulptroepen’ ook door het appelleren aan de geschiedenis en de trots van Tilburg. Het was een waar beschavingsoffensief.

In Tilburg met zijn missiecongregaties bepaalden de religieuzen grotendeels het beeld van de koloniën en hun inwoners en dit beeld werd ook moedwillig gemanipuleerd. De kennis over de koloniën was beperkt en zelden positief, zoals meerdere malen wordt gezegd door inwoners van Tilburg in de interviews.

Dit onderzoek naar het koloniale en postkoloniale verleden van de stad is vanaf het begin opgezet als een project waar Tilburgers actief aan konden deelnemen. De vele gesprekken, herinneringen, en de toegestuurde foto’s, krantenknipsels,

archiefmateriaal en literatuurtips vormen een belangrijke bijdrage aan dit onderzoek. Niet alles zal letterlijk terug te vinden zijn in dit boek, maar al deze informatie heeft bijgedragen aan mijn begrip van de geschiedenis van de stad en de dorpen. Dank hiervoor.

Heel grote erkentelijkheid gaat uit naar de meer dan 40 Tilburgers die hun levensverhalen wilden delen. Het zijn vaak ingewikkelde en emotionele verhalen die soms voor de eerste keer werden verteld. Er lijken zich twee parallellen af te tekenen: aan de ene kant intergenerationele pijn door kolonialisme en oorlog en aan de andere kant veerkracht. Alle interviews hebben een rol gespeeld in het schrijven van deze geschiedenis. In het boek was slechts ruimte voor een beperkt aantal citaten, maar de hele collectie interviews is overgedragen aan het Regionaal Archief Tilburg.

Deze interviews zijn afgenomen door tientallen vrijwilligers die de gesprekken voerden zonder een vaste vragenlijst. De meest voorkomende thema's zijn

Aankomst, ontvangst en leven in Nederland/ Tilburg

(Intergenerationeel) trauma

Nederlands onbegrip over kolonialisme en de banden met de voormalige koloniën

Onderwijs

Racisme & Discriminatie

Generationale verschillen

Bewustwording van /verontschuldigen voor kolonialisme

Erkenning van het slavernijverleden

De belangstelling voor bepaalde historische onderwerpen en de interpretatie van de geschiedenis zijn constant in beweging. De inspanningen van postkoloniale migranten uit de Caraïben en Indonesië om de onrechtvaardigheid en het geweld van het koloniale systeem en de hedendaagse doorwerkingen aan de kaak te stellen, leiden tot een herziening van de geschiedenis van Nederland en van Tilburg.

Dit boek laat de niet te negeren invloed van de koloniale geschiedenis zien. De opzet is een algemeen beeld te schetsen, waarbij individuele gevallen als voorbeelden ter verduidelijking worden gebruikt. Deze koloniale en postkoloniale geschiedenis van Tilburg is een verhaal in wording. Het is een begin, geen definitieve studie. Het is de uitdrukkelijke bedoeling dat dit boek leidt tot nieuwe vragen en aanzet tot nieuw onderzoek.
